

Za velké pozitivum práce je nutno považovat i index základních slov památky a index retrográdní, které jistě nabídnou materiál k dalšímu bádání.

Autorka v monografii podala jak systémový pohled na slovotvorný systém *Krn*, tak i zpracování individuálních jevů typických pro analyzovaný rukopis, přičemž ukázala jak smysl pro systémové zpracování složité a rozsáhlé problematiky i s diachronní perspektivou, tak i smysl pro detail. Rozsáhlý soupis literatury dokládá, že autorka přistupovala k předmětu práce fundovaně a s vědomím širších souvislostí. Práce N. Andrijevske představuje přínos jak k diachronně nahlíženému studiu slovotvorby církevněslovanských památek makedonské redakce, tak svým doprovodným materiálem nabízí prostor i k úvahám přesahujícím primární zacílení monografie.

FRANTIŠEK ČAJKA

Prvi spomen na dojmliiv opus »tihog pregaoca« Rafaela Levakovića (1597.–1649.)

ZBORNİK O RAFAELU LEVAKOVIĆU, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Fra Rafael Levaković«, Šibenik – Skradin – Visovac, 14. – 16. svibnja 2009., Knjižnica »Tihog pregaoci«, Knjiga 8, glavni urednik: Pavao KNEZOVIĆ, izvršni urednik: Marinko ŠIŠAK. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010., 436. str.

Zbornik o Rafaelu Levakoviću višestruko je značajan, vrijedan zbornik prinosa s 10. znanstvenoga skupa »Tihog pregaoci: Rafael Levaković« koji su – povodom 460. obljetnice Levakovićeve smrti (Zadar ?, 1649.) – u Šibeniku, u Skradinu i na Visovcu od 14. do 16. svibnja 2009. g. organizirali Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu u suradnji s Maticom hrvatskom Skradina i s Gradskom knjižnicom Jurja Šižgorića iz Šibenika.¹ U izdanju je Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu objelodanjen 2010.

¹ Usp. VLAŠIĆ-ANIĆ, A. 10. znanstveni skup »Tihog pregaoci: Rafael Levaković«. Znanstveni skup o fra Rafaelu Levakoviću (Jastrebarsko, 1597. – Zadar ?, 1649.), (Šibenik – Skradin – Visovac, 14. – 16. svibnja 2009.). *Slovo* 59 (2009), 453–459.

g. kao osma knjiga *Knjižnice »Tih pregaoici«*. U njezinu *Predgovoru* (str. 7–10) P. KNEZOVIĆ ističe da je ovo »tek prvi« zbornik posvećen Levakoviću »kao spomen na njega i njegov opus« (str. 7): kako njegovu nesumnjivo zahtjevnu angažmanu u priređivanju i izdavanju rimskih Propagandinih izdanja glagoljskih liturgijskih i neliturgijskih knjiga, te kritičkim prosudbama njihova mnogostrukoga kulturno-povijesnoga značenja, tako i brojnim Levakovićevim povijesnim, filološkim i traduktološkim doprinosima razvoju hrvatske znanstvene misli. Bogat i raznovrstan sadržaj zbornika raspoređen je u pet tematskih cjelina označenih rimskim brojevima od I. do V.

Studioznim kritičko-programatskim znanstvenim promišljanjem Radoslava KATIČIĆA, *Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata* (str. 13–20), već na početku prve cjeline markirani su standardi ne samo sintetične problematizacije dosadašnjih, već i iznimne zahtjevnosti budućih, neminovno znatno kompleksnijih, biografskih i bibliografskih istraživačkih pristupa Levakovićevu liku i djelu. Za oblikovanje ozbiljnih sintetičnih prosudba o njemu kao promicatelju crkvene politike Sv. Stolice ne samo u Rimu (*reformato librorum ecclesiasticorum linguae Illyricae*), u Njemačkoj i u Poljskoj, u Rusiji i u Ugarskoj, već i u Hrvatskoj, gdje je bio nadležan za istočnu liturgijsku tradiciju na crkvenoslavenskom jeziku (oko unije pravoslavnih) – te napose o njegovim djelima na latinskom jeziku ili o književnopovijesnim prinosima filologiji hrvatskih početaka (salonitansko-splitske crkve) – budući istraživač »mora biti dobro izobražen i vrlo učen paleoslavist, pouzdan stručnjak za crkvenoslavenski, ali ujedno i vrstan latinist, dobro potkovan u novovjekovnom latinitetu« (14).

Točnost Katičićevih tvrdnji potvrđuju svi objavljeni prilozi u ovom zborniku.

Istraživši *Levakovićeve mogućnosti školovanja u vlastitoj franjevačkoj pokrajinskoj zajednici* (str. 21–31), napose sustav franjevačkoga školskoga obrazovanja potkraj 16. i početkom 17. st., prve škole Provincije Bosne Hrvatske sv. Križa te franjevačku *ratio studiorum* filozofskih i bogoslovnih škola – Franjo Emanuel HOŠKO zaključio je da je Levaković filozofiju studirao na filozofskom učilištu na Trsatu, a teologiju u Italiji, kamo ga je poslao Glavinčić kao provincijal. Ivan KARLIĆ i Iva MRŠIĆ FELBAR istaknuli su potom značenje Levakovićeva prevodilačko-priređivačkoga pregalaštva u izdavanju liturgijskih knjiga i katekizama, pozicioniravši ga u

širi, dinamičan kontekst uzamaha i procvata hrvatske teološke misli koji je ostvarila *Hrvatska teologija XVII. stoljeća* (str. 33–46). Levakovićev doprinos izvrsnosti njezinih dometa uvrstili su u pregledan niz najznačajnijih jezikoslovnih ostvarenja: *prevoditeljâ i priređivačâ liturgijskih knjiga i katekizama* Bartola Kašića (1575.–1650.), Ivana Paštrića (1636.–1708.), Aleksandra Komulovića (1548.–1608.), Matije Divkovića (1563.–1631.) i Ivana Belostenca (1594.–1675.); *teologâ pomirenja s kršćanskim zapadom i istokom* Markantuna de Dominisa (1560.–1624.) i Jurja Križanića (1617.–1683.); *teologâ kršćanskoga jedinstva i dijaloga* Benedikta Vinkovića (1581.–1642.), Ivana Paštrića, Matije Frkića (1583.–1669.) i Stjepana Gradića (1613.–1683.); *mariologâ* fra Ivana Ančića (1624.–1685.), Mihaela Šimunića (1660.–1699.), Lovre Grizogona (1590.–1650.), Ivana Paštrića, Kajetana Vičića, Jurja Habledića (1609.–1678.) i Antuna Kanižlića (1699.–1777.); te *eshatologâ* Franje Glavinića (1586.–1652.), Matije Magdalenića (1625.–1704.) i Nikole Krajačevića (1582.–1653.). Zahvaljujući prilogu Rudolfa BARIŠIĆA *Rafael Levaković i crkvena unija* (str. 47–81), neuspješnost je Levakovićeve uloge (kao slavista, diplomata, povjesničara i tiskara) inicijatora i/li provoditelja planova u nastojanjima oko ujedinjenja Zapadne i Istočne crkve – promotrena s triju aspekata: 1. povijesnoga konteksta 17. st. kao bitno izmijenjena (u odnosu na razdoblje prije 1453. g. i propasti Bizanta) temelja unijatskih pokušaja; 2. tiskanja Propagandinih izdanja crkvenih knjiga i njegove misije u Vlaškoj; te 3. njegove neuspjele kandidature za marčanskoga biskupa.

U II. dio zbornika uvodi nas rasprava Branke TAFRE *Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika* (str. 85–101) o trima bitnim spornim pitanjima standardizacije hrvatskoga jezika (njezinu sâmomu početku; ne/sinonimnosti naziva *književni* i *standardni jezik* te osnovici hrvatskoga standardnoga /ili: književnoga/ jezika) u kojoj se iz dijakronijske perspektive razvoja hrvatskoga književnoga jezika donosi i prosudba Levakovićeva vremena. U prilogu Alojzije TVORIĆ, *Levakovićev Azbukividnêk kao doprinos poučavanju čitanja na hrvatskom jeziku* (str. 102–136) – nakon kraće analitičke usporedbe nekih poznatih molitvenih tekstova iz *Azbukividnêka* s paralelama u prvotisku *Početnice* iz 1527. g. i *Bukvaru* Matea Karamana iz 1753. g. – podastire se uvid u način poučavanja čitanja, odnosno opismenjavanja kao vrlo značajna Levakovićeva doprinosa hrvatskoj kulturi razvojem kulture čitanja.

Levakovićev *Azbukividnêk slovinskij iže općennim načinom psalteriê nazivaetse*, prva hrvatska tropismena početnica koja sadrži glagoljicu, ćirilicu i latinicu – predstavljen je uz to i s nekoliko preslika iz obaju izdanja, prvoga iz 1629. (*V Rimu Va Vitiskalnici Svete Skupćini ot razmnoženîe Veri: Leta č ĥ ĩ ž*) i drugoga iz 1693. g. (*Leta č ĥ ĩ p v*). U radu *Rafael Levaković i njegova povezanost uz hrvatsku protestantsku glagoljsku tradiciju*² (str. 137–149) Vanda BABIČ izrazila je jasno neslaganje s ustaljenim mišljenjima mnogih istraživača da razdoblje istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga iz 17. i 18. st. predstavlja *una triste pagina nella storia del glagolismo croato*. Rezultatima sažete, no besprijekorno egzaktne analize najosnovijih podudaranja između Konzulovih i Levakovićevih izdanja – istaknula je povijesno značenje Levakovićeve *početnice* iz 1629. i *Misala* iz 1631. g. kao prvih rimskih glagoljskih izdanja s pravopisnim i grafičkim rješenjima utemeljenima na grafičkom sustavu protestantskih glagoljskih izdanja Stjepana Konzula Istranina – napose na principu oblikovanja novih glagoljskih znakova koji slijede sva kasnija istočnoslavenizirana izdanja: *postojeći grafički znak + signum superscriptum*. Sanja HOLJEVAC i Mirjana CRNIĆ svojim su *Prilogom proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća* (str. 151–164) aktualizirale neka bitna pitanja ne samo jezika hrvatskih liturgijskih knjiga u 16. i 17. st. već i jezične koncepcije njihovih priređivača. Objavljeni rezultati njihove poredbeno-jezikoslovne analize odabranih tekstova iz triju misala potvrđuju da: 1. Levakovićev *Missal rimskij va ezik slovenskij* iz 1631. g. uz istočnoslavenske elemente i dalje slijedi hrvatsku crkvenoslavensku tradiciju i to – u odnosu na Kožičićev *Misal hruacki* iz 1531. g. – onu arhaičnijega korpusa liturgijskih knjiga; 2. rukopisni latinični *Missal hervaski* iz 2. pol. 17. st. riječkoga kanonika Jurja Manzina, nastavljajući Kožičićevu koncepciju, potvrđuje daljnju kroatizaciju liturgijskoga jezika, jer uz hrvatsku (čakavsku) osnovicu čuva i elemente crkvenoslavenske jezične tradicije. Gordana ČUPKOVIĆ metodom je filološke poredbene analize (grafije, fonologije, morfologije i leksika) istražila četiri *Glagoljske inačice »Pěsni s(ve)tie troice«* (str. 165–182): iz *Kosinjskoga brevijara* (1491.), iz Levakovićeva *Časoslova Rimskoga* (1648.), iz rukopisa *Vrbnik*

² Neprecizan prijevod naslova s originala na slovenskom jeziku *Rafael Levaković in njegova navezanost na hrvaško protestantsko glagolsko tradicijo* – koji bi trebao glasiti *Rafael Levaković i njegova nadovezanost na hrvatsku protestantsku glagoljsku tradiciju*.

60 (18. st., Vrbnik, župni arhiv) te iz rukopisa VII21 (18. st., Zagreb, Arhiv HAZU). Uz to je pružila uvid ne samo u jezičnostilske postupke »istočno-slavizacije« i »deistočno-slavizacije« hrvatskoglagoljskih tekstova, već i u odnos knjiških prema govornim elementima u hrvatskoglagoljskoj liturgijskoj književnosti općenito. Ne samo verbalnim, već i vizualnim argumentima (obiljem vrijednih slikovnih priloga), Vlado REZAR potvrdio je pretpostavku da je nedovršena uvodna rasprava u *Rkp. 1098* Znanstvene knjižnice u Zadru *De Illyrica lingua Rafaela Levakovića* (str. 183–194) povezana s Levakovićevim zagubljenim djelom *Dialogus de antiquorum Illyricorum lingua*. Napose je istaknuo iznimost Levakovićeve jedinstvenoga pokušaja da dokaže kako se u Raju zemaljskom govorilo baš ilirskim, hrvatskim jezikom. *Tijesne klasične cipele: leksik u latinskim djelima Rafaela Levakovića* (str. 195–208) Šime DEMO analitički je istražio s obzirom na posebnosti novolatinskoga – što predstavlja »potpunu novost u proučavanju hrvatskih latinista« (KNEZOVIĆ, *Predgovor*, 8). Uz identifikaciju njegovih poslijeklasičnih izvora te modusa i motivacija leksičkoga oblikovanja, pozornost je posvetio i neuobičajenim Levakovićevim semantičkim ekstenzijama, čija »razina leksičke fleksibilnosti« čak »ni u strogo definiranoj semantičkoj strukturi novolatinskoga nije ometala razumijevanje teksta« (206) – kao najvjerojatnijem odrazu novovjekovne, svakodnevno-administrativne, no retorički nedorađene uporabe latinskoga.

Rad Miroslava PALAMETE i Katarine LOZIĆ KNEZOVIĆ *Sitnice iz života Rafaela Levakovića, njegovi stihovi i glagoljske kanonske tablice* (str. 211–228) uvodni je članak III. dijela *Zbornika o Rafaelu Levakoviću*. Uz nekoliko izvornih oblika Levakovićeve stvaralaštva (pjesničke cjeline, pohvale, versificirane molitve), autori su po prvi put predstavili novopronađeni 2. primjerak njegovih glagoljskih oltarskih tablica iz 1637. g. s posvetom senjskomu biskupu Ivanu Agatiću, uvezan u *Azbukvidnjêk* iz 1629. g. koji se čuva u rimskoj biblioteci Angelica. Za razliku od Levakovićeve poznate djelatnosti kao redaktora, diplomata Sv. Stolice i autora povijesnih djela, Pavao KNEZOVIĆ istraživačku je pozornost usmjerio na Levakovića kao pjesnika i prozaika. *Opis i njegove funkcije u prozi Rafaela Levakovića* (str. 229–240) analizirao je na primjerima dvaju Levakovićevih fragmentarnih spisa: *Historiola episcopatus ac Dioecesis ecclesiae Zagrabiensis* i *Descriptio ecclesiae Zagrabiensis*. Znanstveno-istraživačkom analizom Ive

BELJAN *Propovijedati pripovijedajući: propovijed bosanskih franjevacu u 17. i 18. stoljeću* (241–258), produbljene su spoznaje o franjevačkoj propovjedničkoj metodi izlaganja teološke teme slikovitim *exemplumom* pripovjednoga tipa. Za taj su *exemplum* utvrđeni: 1. izvori – npr. kompilacijska zbirka mirakula *Sto čudesa aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice* iz 1611. g. te *Razlike besjede svrhu evanđelija nedeljnihjeh priko svega godišta* (Mleci 1616.) fra Matije Divkovića, kao i *Nedilnjik dvostruki* Filipa Lastrića iz g. 1766.; 2. njegova temeljna funkcija; 3. narativni odnosi s retoričkim dijelom propovijedi; 4. konkretni komunikativni učinci na slušateljstvo; te 5. razine povezanosti sa suvremenom pučkom kulturom.

Na početku IV. dijela zbornika, uz *Krčelićev odnos prema Levakovićevom spisu De ecclesiae Zagrabiensis fundatione* (str. 261–274), Lucija RADOŠ kritički je vrednovala i netočnost valorizacije Levakovićeve djela u hrvatskoj historiografiji. Usporedbom jednoga od njegovih najznačajnijih spisa na latinskom jeziku *Historiola de fundatione et structura ecclesiae Zagrabiensis* s početnim poglavljima Krčelićeve djela *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus I* (pod naslovima: *De fundatore hujus Ecclesiae, De loco fundationis i De tempore, fineque fundationis, Ecclesiae Zagrabiensis*) – problematizirala je ne/autentičnost Krčelićeve »autorstva«, napose s obzirom na njegovo iznimno rijetko navođenje izvora informacija preuzetih od Levakovića. U raspravi Marka JERKOVIĆA *Iz Levakovićeve ostavštine: popis svećenstva Zagrebačke biskupije* (str. 275–288) – Levakovićev se arhivski spis *Ordo et series cleri Dioecesis Zagrabiensis 8. Martii 1574. in synodo* razmatra s nekoliko historiografskih aspekata. Uz okolnosti nastanka ne samo Levakovićeve prijepisa, već i njegova izvora, promišljaju se napose perspektive korištenja i recepcije zabilježenih podataka u istraživanju Zagrebačkoga kaptola 2. pol. 16. st. (kao što su npr. identifikacija članstva, kontinuitet njegove župne infrastrukture, pitanje arhiđakonske jurisdikcije, ali i raširenosti glagoljaštva među svećenstvom). Diskurzivnim pronicanjem u ranopredrenesansna pregnuća Franje Asiškoga kao »Božjega trubadura« i »Božjega luđaka« koji je, kako za Bonaventuru tako i za Levakovića, upravo oslobodilačkim instrumentom ljubavi posta(ja)o svezremenim *Princeps franciscanorum* – Krešimir ČVRLJAK potvrdno odgovara na pitanje *Je li Franjo Asiški prvovjesnik humanizma i renesanse?* (str. 289–316).

Anica NAZOR sažeto je predstavila *Levakovićeve glagoljska izdanja* (str. 317–334): 1. *Nauk krstjanski kratak* iz 1628. g. (ćirilicom tiskan 1629.), hrvatski prijevod katekizma Roberta Bellarmina (1542. –1621.) *Dottrina Christiana breve*; 2. azbukvar, bukvar, abecedarij i početnicu *Azbukividnêk slovinskij, iže općenim načinom Psalterić nazivajet se* iz 1629. g.; 3. *Ispravnik za jereji i ispovidnici, i za pokornih*, slobodan prijevod popularnoga priručnika *Directorium sacerdotum et poenitentium* španjolskoga isusovca i »magistra artium« Juana A. Polanca (oko 1516. do 1576.); 4. *Misal* iz 1631. g. s prvom notacijom za pjevanje (po gregorijanskom uzusu) u glagoljskim misalima i nekoliko Levakovićevih prijevoda dodanih dijelova s latinskoga na crkvenoslavenski; 5. *Brevijar* iz 1648. g. usklađen s novim (reformiranim) rimskim brevijarom te *istočnoslaveniziran* uz pomoć Metodija Terleckoga, unijatskoga biskupa Helma i Betza, bliskoga Apostolskoj stolici – s Levakovićevim zapisom »*Az sotvorih jako povelêno mi bist, a udobnêje bêše mnê obćim jêzikomъ našimъ pisati*«.

U V. dijelu zbornika, nakon kratka, no obiljem bitnih informacija zasićena uvoda Pavla KNEZOVIĆA *Opuscula Rafaela Levakovića (uvodne napomene)*, (str. 337–394) po prvi su put objavljeni tekstovi iz Levakovićeve rukopisne ostavštine: *Historiola episcopatus ac Dioecesis ecclesiae Zagrabiensis* (341–346; prir. P. Knezović); *Alia historia de ecclesiae Zagrabiensis fundatione* (347–359; prir. L. Radoš); *De Illyrica lingua* (361–376; prir. V. Rezar); *De Sancti Spiritus processione* (377–386; prir. R. Barišić) i *Descriptio ecclesiae Zagrabiensis* (387–394; prir. P. Knezović).

Na kraju, Marinko ŠIŠAK sažeto je predstavio *Znanstveni skup o fra Rafaelu Levakoviću* (395–398), a u kritičkom je aparatu objavljen *Popis literature* (399–421), kao i *Imensko i mjesno kazalo* (423–435) koje su sastavili Rudolf BARIŠIĆ i Marko JERKOVIĆ.

Izdanje *Zbornika o Rafaelu Levakoviću* kao osme knjige *Knjižnice »Tihi pregaoci«* iznimno je već samim tim što predstavlja prvi spomen na višestruko dojmljiv lik i djelo Rafaela Levakovića, prvoga franjevca redodržave Bosne Hrvatske koji je uvršten u već legendaran niz »tihih pregalaca« – dosada redom franjevac redodržave Bosne Srebrene. Uz to, sastavljeno je iz brojnih izvornih znanstvenih priloga, nerijetko utemeljenih na prvi put istraženju književnopovijesnoj i historiografskoj građi te originalnim dokumentima iz Levakovićeve rukopisne ostavštine, čija *editio princeps* osebuj-

no obogaćuje njegov sadržaj. Pravim pionirskim obiljem novoobjavljenih znanstveno-istraživačkih rezultata neosporno predstavlja značajan, nezao-bilazan doprinos buđenju svijesti o znatnosti lika i djela Rafaela Levakovića koja je – upravo ovim zbornikom – znanstveno-kritički markirana ne samo u suvremenu mu razdoblju zreloga baroka, već napose u povijesti hrvatskoga glagoljaštva, književnosti, kulture i duhovnosti uopće.

ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ

Riječka dionica glagoljaštva

DARKO DEKOVIĆ, *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu*. Priredio Stjepan DAMJANOVIĆ, Matica hrvatska, Zagreb 2011., 523 str.

Netom objavljena knjiga uglednoga riječkoga glagoljaša Darka Dekovića, preminuloga 2008. g., tek koji tjedan nakon dovršetka rukopisa doktorske disertacije koju je za tisak priredio Stjepan Damjanović, prvi je opsežan prikaz glagoljaštva u gradu Rijeci od samih početaka u srednjemu vijeku pa sve do druge polovice XX. stoljeća. Pristupajući glagoljaštvu kao složenom kulturnom fenomenu koji objedinjuje i glagoljsko pismo u punoj njegovoj dinamici (od formativnoga razdoblja, ustavne glagoljice i poluustava do kurziva) i složenu funkcionalnu distribuciju jezika zasvjedočenih u glagoljaškim dokumentima te liturgijske osebnosti, raznoliku tekstnu (književnu) produkciju i glazbu – autor ovom knjigom sažima znanja stečena u našoj filologiji i historiografiji posljednja dva stoljeća, uključuje rezultate vlastitih istraživanja, te nudi zaključnu interpretaciju glagoljaške kulturološke sastavnice u povijesti grada Rijeke. Temeljna mu je namjera bila pokazati kako se Rijeka, unatoč razmjerno malenoj količini sačuvanih pisanih glagoljičkih dokumenata, iskazuje kao važno glagoljaško središte – po rekonstruiranoj snazi urbane strukture posve usporedivo s drugim većim glagoljičkim gradskim središtima (Senjom i Zadrom npr.). Za oblikovanje takve spoznaje koja je važna karika u razumijevanju glagoljaštva ne samo (pa ni ponajprije) kao kulturološkoga fenomena vezana za ruralna, siromaš-nija hrvatska područja, nužno je bilo svladati opsežnu literaturu (ponajviše